

Vanliga ormbunkar

TEXT: KENNETH BERGERSON

Här visas några vanligt förekommande ormbunkar med korta beskrivningar och tips på hur man känner igen dem. Ta med dig flora och lupp ut i skogen och se om inte du också kan lära dig artbestämma ormbunkar!

FOTO: LEIF LARSSON

Majbräken

FOTO: JOAKIM HAGSTRÖM

Träjon

Ormbunkarna hör till en grupp växter som kallas kärlkryptogamer. Som andra kärlväxter har de ledningsvävnad som förbinder rot och blad, men de förökar sig inte med frön utan med sporer. Kärlkryptogamerna i vår svenska flora innefattar, förutom ormbunkar, även lumrar, fräknar och braxengräs.

De svenska ormbunkarna fördelas i moderna floror på ett drygt tiotal familjer och omfattar knappt femtio arter. Det är alltså en grupp växter med ett måttligt antal arter att hålla reda på, och där man utan alltför stora insatser har goda chanser att få se de flesta dem. Dessutom är flertalet arter inte särskilt svåra att artbestämma.

Det vi ser av ormbunkarna är bladen; själva stammen är underjordisk. Bladen kan sitta mer eller mindre tätt tuvad eller växa enstaka från en krypande jordstam. De flesta har sporgömmesamlingar på undersidan av "vanliga" blad, men några arter, som kambräken, strutbräken och safsa, har särskilda fertila blad där sporererna sitter.

I den här artikeln presenterar vi ett urval vanliga ormbunkar. Beskrivningarna här är ganska kortfattade. De är avsedda att ge en bild av växtens allmänna utseende och lyfta fram karaktärer som skiljer dem från liknande arter. Beroende på växtplats, årstid och andra faktorer kan utseendet dock skilja sig avsevärt mellan olika exemplar. För säkerhets skull bör man därför kontrollera fler karaktärer i sin flora för att få sin artbestämning bekräftad. Titta om möjligt på lite äldre plantor, unga plantor är ofta avvikande och kan vara luriga att artbestämma.

FOTO: MARIE RISKILÄ

Fjällbräken

Till att börja med ska vi titta på två mycket vanliga ormbunkar, som vid ett första ögonkast kan se väldigt lika ut: majbräken och träjon. De är båda storväxta, upp till meterhöga eller mer, och har blad som bildar en strut.

Majbräken *Athyrium filix-femina* växer gärna lite fuktigt och kan bilda yviga "buketter" längs bäckar och fuktstråk i halvsuggiga lägen. Bladets primärflikar är ganska korta nertill på bladskافتet för att bli längre vid mitten och kortare mot spetsen. Det gör att bladskivan är bredast på mitten. Detta skiljer majbräken från några liknande arter som har en mer triangulär bladskiva. Sporgömmesamlingarna på bladets undersida är formade som små krokar eller kommatecken. De döljs under små svepefjäll som är kvarsittande. Bladets sekundärflikar är förhållandevis långa och spetsiga, vilket ger bladet ett luftigt och skirt utseende. Det tillsammans med den ofta friskt gröna färgen gör att man med lite vana i en blick skiljer den från träjon. En mindre släkting är **fjällbräken** *Athyrium distentifolium*, som man finner på öppen, fuktig mark i fjällen. Särskilt i snölegor – svackor där snön ligger kvar länge – kan dess ljusst gröna blad bilda stora bestånd. Fjällbräken har runda sporgömmesamlingar som saknar svepefjäll.

Träjon *Dryopteris filix-mas* vill ha det lite torrare än majbräken och växer gärna på stenig mark i skog. Dess bladskiva är också bredast vid mitten, men sporgömmesamlingarna är runda. Bladets sekundärflikar har i stort sett parallella sidor, är rundade i toppen och sitter ganska tätt. Det ger hela bladet ett kompakt utseende vilket, tillsammans med den ofta mörkt gröna färgen, skiljer den från majbräken.

Artbestämning

FOTO: PER HANSSON

FOTO: AXEL BRANDT

FOTO: ANTON JOHANSSON

Tre närliggande arter som lätt kan förväxlas. Till höger lundbräken som ofta är mörkgrön och har kupade bladflikar. I mitten nordbräken som är ljusare grön, med platta bladflikar och den innersta sekundärfliken på den nedersta primärfliken är lång och nedåtriktad. Till vänster skogsbräken med upprätta och ganska jämbreda blad vars primärflikar är ordnade i våningar.

FOTO: ANN DOLLING

Ekbräken

En vanlig art i samma släkte som träjon är **lundbräken** *Dryopteris dilatata* som förekommer på fuktig skogsmark norrut till Mellansverige. Den växer tätt tuvad och kan bli över meterhög. I motsats till majbräken och träjon är bladets nedersta primärflikar långa vilket ger bladet en i stort sett triangulär form. Bladskivan är mörkgrön och bågböjd. Bladflikarna är kupade med nedvikta kanter. En förrädisk förväxlingsart som växer i liknande miljöer är **nordbräken** *Dryopteris expansa* som förekommer i nästan hela landet. Skillnaderna består i att den är glesare tuvad, att bladskivan är upprätt och ljusgrön och att – häng med nu! – de sekundära bladflikarna närmast bladstjälken på de nedersta primärflikarna är nedåtriktade och av ungefär halva primärflikens längd.

Och så måste vi nämna ännu en släkting: **skogsbräken** *Dryopteris carthusiana*, som också växer i skog. Den är otvetydigt tuvad med styvt upprätta, ganska jämbreda blad, där bladflikarna är mer eller mindre vågräta och bildar tydliga våningar. Bladskafet är klätt med trubbiga, blekbruna fjäll utan svart mittnerv. När det gäller släktet *Dryopteris* bör vi också varna för att arterna inte sällan bildar hybrider, som kan vara svåra att bestämma.

Hur **strutbräken** *Matteuccia struthiopteris* ser ut framgår av namnet; det är nog den mest utpräglade tuvade av alla våra ormbunkar. Men det vetenskapliga arternamnet har faktiskt inte med strut att göra utan med struts; bladet lär likna en strutsfjäder. Strutbräken växer på fuktig, näringsrik mulljord, ofta intill vattendrag och kan genom sina krypande jordstammar bilda stora bestånd. Strutbräken har två typer av blad: dels "vanliga" ormbunksblad som är bredast ovan mitten, dels fertila blad. De senare är kortare och sitter mitt i tuvan; de blir snart bruna och står kvar över vintern. Arten hittas ofta förvildad från odling i trädgårdar.

Betydligt mindre än de hittills nämnda arterna är **ekbräken** *Gymnocarpium dryopteris*, som bara blir uppåt 30 centimeter hög. Den bildar stora, ganska glesa bestånd. Dess skirt ljusgröna, triangulära bladskiva bärs upp av ett långt, mörkbrunglänsande bladskäft. En ganska lik släkting är den betydligt sällsyntare arten **kalkbräken** *Gymnocarpium robertianum*. Den kräver kalkrik miljö men kan i övrigt växa öppet eller skuggigt, fuktigt eller torrt, på klippor eller i bäckar, på Öland eller i fjällen. Kalkbräken är mörkt grågrön och försedd med glandler (små körtelhår). Om man gnuggar bladet frigörs en doft av apelsin.

Även **örnbräken** *Pteridium aquilinum* bildar stora bestånd i magra skogar, gamla hagar och på hyggen. Bladen växer enstaka från en krypande jordstam. I formen och växtsättet liknar den ekbräken, men den är stor, upp till meterhög, och de triangulära, vågräta bladen bildar som ett tak som bärs upp av de höga bladskäften. Arten vissnar tidigt på hösten, de stora bruna bestånden blir då mycket iögonfallande.

Stensöta *Polypodium vulgare* är en ormbunke som finns nästan överallt. Den är en av de allra lättaste att känna igen. De läderartade, parflikiga bladen växer enstaka från den långsgående jordstammen och bildar stora bestånd på stenig mark och block.

Påminnande om stensöta är **kambräken** *Blechnum spicant* som man ser här och var i västra delen av landet. Den växer oftast på lite fuktig mark intill stigar och vid bäckar. I motsats till stensöta bildar den tydliga tuvor av mer eller mindre nedliggande, mörkgrönglänsande och parflikiga blad. Mitt i tuvan växer framåt sommaren ut några få fertila blad. De är upprätta och fiskbenslika.

Hultbräken *Phegopteris connectilis* växer på samma sätt som örnbräken och stensöta; enstaka blad från krypande jordstammar. Bladet sitter på ett långt bladskäft. De två nedersta primärflikarna är bakåtböjda medan resten av bladet är framåtböjt. En minnesregel för arten är därför "sista paret ut". Man hittar arten i allehanda stenig skogsmark.

Strutbräken växer i strutlika tuvor. Den har två sorters blad, dels vanliga gröna blad och dels speciella sporbärande blad. De senare är kortare, blir snart bruna och står kvar över vintern när resten av plantan har vissnat ner.

Hultbräken

Artbestämning

FOTO: LARS GRÖNVIK

Örnbräken har stora triangulära blad på långa skaft. Den bildar ofta stora bestånd.

FOTO: JAN-ÅKE NORESSON

Kambräken växer i tydliga tuvor. Mitt i tuvan sticker de sporbärande bladen upp.

FOTO: ANNELI BRÄNDÉN

Stensöta är den svenska ormbunke som oftast hittas växande i träd.

I familjen svartbräkenväxter hittar vi några ganska vanliga småttingar bland våra nordiska ormbunkar: svartbräken och gaffelbräken. De växer båda i klippspringor och rasbranter.

Svartbräken *Asplenium trichomanes* är kanske den vanligare av dem. Den bildar täta tuvor, och de upp till 25 centimeter långa bladen har en mittnerv som är mörk ända ut till spetsen. Småbladen sitter glest och är naggade i kanten. Dess släkting **grönbräken** *Asplenium viride* är betydligt ovanligare och förekommer framför allt i fjälltrakter. Dess blad har en mittnerv som är grön nästan till basen.

Gaffelbräken *Asplenium septentrionale* har blad med långa skaft och en gaffelgrenad bladskiva, vars smala flikar är tandade i spetsen. Sporgömmesamlingarna är långa och smala.

Ganska småväxt är också den graciösa **stenbräken** *Cystopteris fragilis*, som man finner i klippspringor och på steniga ställen. Den har en tunn och sirlig bladskiva på ett ganska långt skaft. Det är svårt att peka på någon enstaka karaktär som gör den till just stenbräken; man får studera nyckeln i sin flora. Ändå har den ett mycket karaktäristiskt utseende, och med lite vana ser man genast att det är just stenbräken.

Till sist ska vi nämna två småttingar i familjen låsbräkenväxter. **Månlåsbräken** *Botrychium lunaria* är inte så ovanlig, men ofta svår att få syn på. Den trivs på sandig mark med låg vegetation: betesmarker, torrängar, dyner och heddar. Den sterila bladskivan är fast på mitten av stjärken, gulaktigt grön och med nästan helbräddade, solfjäderlika flikar. Bladet har, som alla låsbräknar, ett sporbärande ax i toppen. Det finns ytterligare sju låsbräkenarter i landet, alla mer eller mindre sällsynta och dessutom ofta svåra att få ögonen på.

Ormtunga *Ophioglossum vulgatum* växer på strandängar och fuktig ängsmark. Den är ganska ovanlig men blir ofta talrik där den finns. På stjärken sitter en ensam steril bladskiva som är köttig och glänsande gulgrön, och upptill ett sporbärande ax. 🌿

FOTO: BO BRINKHOFF

Stenbräken

FOTO: JOAKIM EKMAN

Grönbräken

FOTO: SEBASTIAN SUNDBERG

Svartbräken

FOTO: SAMUEL PERSSON

Ormtunga

FOTO: LEIF LARSSON

Månläsbräken

FOTO: MARIE GLAHN

Gaffelbräken